

ԹՈՒՐՔԻԱՆ 2008–2011 ԹԹ.:
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԻ
ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

2008–2011 թթ. Թուրքիայի ներքաղաքական կյանքում տեղի ունեցան մի շարք կարևոր իրադարձություններ, որոնք զգալիորեն փոխեցին Թուրքիայի զարգացման դինամիկան և կանխորոշեցին այն գործընթացները, որոնք տեսանելի ապագայում կսահմանեն Թուրքիայի քաղաքական օրակարգը: Այս ժամանակահատվածի հիմնական առանձնահատկություններից են իշխող կուսակցության հեղինակության ու նրա նկատմամբ հանրային վստահության շարունակական աճը և ներքաղաքական գործընթացներում երկրի զինված ուժերի դերակատարության օրենսդրական սահմանափակումը: Այս ընթացքում փոփոխության ենթարկվեց նաև ներքաղաքական քննարկումների օրակարգը, աշխարհիկության և իսլամականության միջև պայքարից ու ԵՄ ինտեգրման գործընթացից այն շեղվեց դեպի տնտեսական զարգացման ու նոր սահմանադրության ստեղծման հարցերը, ինչպես նաև երկրում խոսքի ազատության սահմանափակման և Էրդոհանի կողմից ավտորիտար կառավարման վերաբերյալ քննարկումները:

Սույն հոդվածի նպատակն է ցույց տալ խնդրո առարկա փուլում տեղի ունեցող գործընթացների հիմնական փուլերն ու առանձնահատկությունները, վերլուծել դրանց առանձնացման պատճառները, հնարավոր հետևանքները և առաջիկա տարիների ընթացքում նախատեսվող գործընթացների հիմնական ուղեներին: Հոդվածի մյուս նպատակն է պարզել, թե ներքաղաքական գործընթացներն ինչպիսի ազդեցություն են թողել թուրքական հասարակության սոցիալական ու արժեհամակարգային կողմնորոշումների վրա: Հոդվածում կվերլուծվեն վերջին չորս տարիների ընթացքում Թուրքիայում տեղի ունեցած հիմնական

ներքաղաքական գործընթացները և դրանց էական առանձնահատկությունները:

Քաղաքական գործընթացներ

2008–2011 թթ. կատարված գործընթացները հասկանալու համար կարևոր է հակիրճ անդրադարձը 2007 թ. մի քանի առանցքային իրադարձություններին: 2007 թ. Թուրքիայում տեղի ունեցած արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններին նախորդող և հաջորդող ժամանակահատվածը 2000–ականների ամենաթեժ ներքաղաքական ժամանակաշրջանն էր: 2007 թ. ապրիլին նախագահական ընտրություններում արտագործնախարար Աբդուլահ Գյուլի թեկնածության առաջադրման կապակցությամբ ԶՈՒ–ԱԶԿ հակասությունները վերաճեցին անթաքույց հակամարտության, որի կիզակետը դարձավ ապրիլի 27–ին ԶՈՒ ԳՇ–ի ինտերնետային կայքում տեղադրված BA – 08/07 հուշագիր–հաղորդագրությունը, որով ԶՈՒ ղեկավարությունը իշխող կուսակցությանը կոչ էր անում զգուշանալու հանրապետական–աշխարհիկ կարգերը խաթարելու մտադրությունից և խոստանում հակառակ պարագայում դիտորդի դերում չմնալ¹: Այս քայլն ուղղակիորեն նշանակում էր, որ բանակը վերջնագիր էր ներկայացնում իշխող կուսակցության ղեկավարությանը:

Լարված ներքաղաքական մթնոլորտում 2007 թ. հուլիսի 22–ին, նախատեսվածից 4 ամիս ավելի վաղ, անցկացվեցին խորհրդարանական արտահերթ ընտրություններ: Ընտրություններին ԱԶԿ–ն ներկայացավ այնպիսի քաղաքական ծրագրով, որով հնարավոր կլիներ լիցքաթափել աշխարհիկ–քեմալականների վրդովմունքը, որոնք էրդողանին և Գյուլին մեղադրում էին Աթաթյուրքի աշխարհիկ ժառանգությունը նենգափոխելու համար: Ինչպես 2002 թ., այնպես էլ 2007 թ. ԱԶԿ–ի կարգախոսն էր՝ «Ամեն ինչ Թուրքիայի համար», իսկ այս անգամ ավելացավ նաև «Կանգնել չկա. ճանապարհը շարունակվում է» կարգախոսը: Ի հեճուկս քեմալականների, հատկապես ԶՈՒ–ի ղեկավարության հարուցած աննախադեպ խոչընդոտների, 2007 թ. հուլիսյան ընտրություններում ԱԶԿ–ն 12%–ով ավելացրեց 2002 թ. ստացած քվեները՝ ստանալով 46,5% վստահության քվե (15,6 մլն քվե), որը մոտ 4,8 մլն քվեով գերազանցեց նախորդ արդյունքը: ԱԶԿ–ն խորհրդարանում ստացավ 341 ման-

¹ 27NisanMuhtirasi, http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html

դատ, ընդդիմադիր Հանրապետական ժողովրդական կուսակցությունը (ՀԺԿ) և Ազգային շարժում կուսակցությունը (ԱՇԿ) ստացան համապատասխանաբար 112 և 71 մանդատ, իսկ անկախ թեկնածուները՝ 25 մանդատ, որոնցից 20-ը խորհրդարանում ձևավորեցին քրդական «Ժողովրդավարական հասարակություն կուսակցություն (ԺՀԿ) խմբակցությունը: ԱԶԿ-ի նման հաղթանակն անակնկալ էր հենց Էրդողանի համար. վերջին 5 տասնամյակի ընթացքում այդ հաջողությունն աննախադեպ էր, և, իրոք, 1954 թ. ի վեր իշխանության ղեկին գտնվող ոչ մի կուսակցության չէր հաջողվել նախորդ ընտրության համեմատությամբ ավելացնել քվեները: «Միլիյեթի» մեկնաբան Հասան Ջեմալի խոսքերով՝ գեներալների ապրիլի 27-ի հռչակագրին «Ժողովուրդը պատասխանեց իր հռչակագրով» և ԱԶԿ-ին տված վստահության քվեով ցույց տվեց, որ չի ցանկանում քեռացում²:

2007 թ. ընտրություններից մեկ ամիս անց՝ նախագահական ընտրություններին, ԱԶԿ-ն կրկին առաջադրեց արտգործնախարար Աբդուլահ Գյուլի թեկնածությունը: Օգոստոսի 28-ին Գյուլն ընտրվեց հանրապետության 11-րդ նախագահ: Երկու ամիս անց՝ հոկտեմբերի 21-ին անցկացված հանրաքվեի արդյունքներով փոխվեց հանրապետության նախագահի ընտրության կարգը. հաստատվեց նախագահի ուղղակի ընտրության սկզբունքը, երկու անգամ ընտրվելու իրավունքը, նախագահության պաշտոնավարման ժամկետը կրճատվեց՝ 7-ից դառնալով 5 տարի, խորհրդարանական ընտրությունները նախկինում յուրաքանչյուր 5 տարին մեկ անգամ անցկացնելու փոխարեն հաստատվեց դրանք 4 տարին մեկ անցկացնելու օրենքը, նվազեց նաև խորհրդարանական քվորումի տոկոսը՝ 67-ից դառնալով 34 %³: Այսպիսով՝ 2007 թ. նշանավորվեց ներքաղաքական բուռն գործընթացներով, և ակնհայտ էր, որ աշխարհիկ-քեմալական վերնախավը պատրաստ չէր համակերպվելու ԱԶԿ-ի աճող հեղինակության հետ:

2008 թ. Էրդողանը սկսեց իր ընտրական խոստումների իրականացումը: Այդ շարքում առաջինը համալսարաններում և պետական հաստատություններում գլխաշորի արգելքը վերացնելուն ուղղված ԱԶԿ-ի, ԱՇԿ-ի և ԺՀԿ-ի օրենսդրական նախաձեռնությունն էր: Համաձայն այդ նախաձեռնության՝ փոփոխության

² Hasan Cemal, Today's Zaman, 2007, հուլիսի 23:

³ Kemal Gözler, Halkoylamasına Sunulan Anayasa Değişikliği Kanunlarında Halkoylamasından Önce Değişiklik Yapılabilir Mi?, <http://www.anayasa.gen.tr/halkoylamasından-once.htm>

էին ներկայացված սահմանադրության 10–րդ և 42–րդ հոդվածները, որոնք առնչվում էին հանրային ծառայություններին ու կրթությանը: Փետրվարի 9–ին այդ երկու կուսակցություններին հաջողվեց խորհրդարանում 411 կողմ և 103 դեմ ձայների հարաբերակցությամբ հաստատել սեփական նախաձեռնությունը և փոփոխություն կատարել սահմանադրության մեջ: Այդ քայլով լուծվում էր թուրքական հասարակությունը առնվազն երեք տասնամյակ բևեռացնող խնդիրներից մեկը, որի շուրջ քեմալական ու իսլամական շրջանակները սուր բանավեճեր էին ծավալել⁴: Փետրվարի 21–ին նախագահ Գյուլը հաստատեց սահմանադրական փոփոխության փաթեթը, և, թվում էր, երկար տարիներ շարունակվող ներքաղաքական թնջուկը իր վերջնական լուծումն էր ստացել, և գլխաշոր կրող միլիոնավոր կանայք ու աղջիկներ իրավունք էին ստանալու անարգել կրթություն ստանալու պետական համալսարաններում և աշխատելու պետական հաստատություններում: Սակայն ընդդիմադիր ՀԺԿ–ն որոշեց երկրի Սահմանադրական դատարանում (ՍԴ) վիճարկել սահմանադրական փոփոխությունը և այդ նպատակով համապատասխան հայց ներկայացրեց ՍԴ: Հունիսի 5–ին ՍԴ–ն 9 կողմ, 2 դեմ ձայների հարաբերակցությամբ չեղյալ հայտարարեց փետրվարի 9–ին ընդունված սահմանադրական փոփոխությունները: Այսպիսով՝ ՀԺԿ–դատական համակարգ համագործակցության արդյունքում ԱԶԿ–ի նախաձեռնությունը անհաջողություն կրեց՝ հանդիպելով դատական համակարգի և քեմալական վերնախավի համակարգված դիմակայությանը: Հարկ է նշել, որ ՍԴ–ի այս որոշումը հակասահմանադրական էր, քանզի սահմանադրության 148–րդ հոդվածի համաձայն՝ սահմանադրական փոփոխությունների վերաբերյալ ՍԴ ներկայացված հայցերը ՍԴ–ն իրավունք ունի քննելու և հաստատելու միայն ձևի, սակայն ոչ բովանդակության առումով. օրինակ՝ քվեարկությանը ներկա գտնվող պատգամավորների քանակը, քվորումի ապահովումը և այլն: Հետևաբար, ՍԴ–ն գերազանցեց սահմանադրությամբ ամրագրված լիազորությունները, իսկ այդ կարևոր հարցը շարունակեց դասվել չլուծված խնդիրների շարքին:

Հաշված օրեր անց՝ մարտի 14–ին, Վճռաբեկ դատարանի գլխավոր դատախազ Աբդուրահման Յալչընքայան «հակաաշխարհիկ գործունեություն ծավալելու» մեղադրականով հայց

⁴ Վ. Տեր–Մաթևոսյան, Իսլամը Թուրքիայի հասարակական–քաղաքական կյանքում (1970–2001 թթ.), Երևան, Լիմուշ, 2008, էջ 178–187:

ներկայացրեց ՍԴ՝ իշխող ԱԶԿ-ի գործունեությունը կասեցնելու վերաբերյալ: Մեղադրականը պահանջում էր ԱԶԿ-ի կառավարման խորհրդի շուրջ յոթ տասնյակ անդամներին 5 տարով զրկել քաղաքականությամբ զբաղվելու իրավունքից, այդ թվում՝ վարչապետ Էրդողանին և նախագահ Գյուլին⁵, պահանջում էր նաև տարբեր ժամկետներով ազատազրկումներ: Մի քանի ամիս տևած քննարկումներից հետո՝ հուլիսի 30-ին, ՍԴ-ն 6 կողմ, 5 դեմ ձայների հարաբերակցությամբ մերժեց հայցը (այն փակելու համար հարկավոր էր 7 կողմ), փոխարենը կուսակցությունը ենթարկվեց ֆինանսական պատասխանատվության:

Թուրքիայի քաղաքական պատմությունը ցույց է տալիս, որ եթե ԱԶԿ-ի գործունեությունը դադարեր, ապա, ինչպես նախորդ տասնամյակների ընթացքում, այս անգամ ևս, ամենայն հավանականությամբ, կհիմնադրվեր մեկ այլ իսլամամետ կուսակցություն՝ նույն ղեկավարությամբ կամ նրանց կողմից նշանակված առաջնորդներով, և այդ վերածնված կուսակցությունը շատ ավելի մեծ արդյունքներ կունենար արտահերթ խորհրդարանական ու ՏԻՄ ընտրություններում: Երկրի աշխարհիկ-ազգայնական քեմալականները թույլ չտվեցին նախորդ տասնամյակի սխալները, փոխարենը գիտակցեցին, որ ԱԶԿ-ն վայելում է հասարակության աջակցությունը, և Արևմուտքի հակազդեցությունը ևս կլինի չափազանց կոշտ:

2008 թ. մարտի 21-ին սկսվեց մեկ այլ սկանդալային գործընթաց. ձախ ծայրահեղ ազգայնական խմբավորումներից մեկի անդամների ձերբակալությամբ սկսվեց «Էրգենեքոնի» գործընթացը: Հոկտեմբերի 30-ին Ստամբուլի քրեական դատարանում 86 մեղադրյալների մասնակցությամբ սկսվեց «Էրգենեքոնի» դատավարությունը⁶: «Խորքային պետության» մարմնավորումներից մեկը հանդիսացող «Էրգենեքոն» գաղտնի կազմակերպության շուրջ սկսված գործընթացները դարձան ԱԶԿ-ի կողմից դատաիրավական համակարգի դեմ հմտորեն օգտագործվող երկսայր զենք: Այդ գործընթացի արդյունքում ձերբակալվեցին մի շարք հեղինակություններ, որոնց անունները շրջանառվում էին գաղտնի կազմակերպություններ ղեկավարելու, ընդհատակյա գործունեություն ծավալելու և մի շարք այլ աղմկոտ գործերով⁷:

⁵ Milliyet, 15.03.2008: Ուշագրավ է, որ համաձայն օրենքի, նախագահ դառնալուց հետո վերջինս կասեցնում է իր կուսակցական պատկանելությունը:

⁶ Gareth Jenkins, *Between Fact and Fantasy: Turkey's Ergenekon Investigation*, Silk Road Paper, August, 2009.

⁷ David Hayes, *Turkey and Ergenekon: From Farce to Tragedy*, OpenDemocracy,

Ապրիլի 18-ին հինգ տարի տևած քննարկումների ու հետաձգումների արդյունքում ընդունվեց սոցիալական ապահովության ոլորտում բարեփոխումների իրականացման փաթեթը, որն զգալիորեն փոխեց արտադրահարաբերությունները, ընդլայնեց սոցիալական քաղաքականության մշակման ու իրագործման փուլում պետության հնարավորությունները: 2008 թ. մայիսմեկյան իրադարձությունների կապակցությամբ ԱԶԿ-ի դիրքորոշումը բավական խիստ էր, և նրա հակազդեցությունը՝ Ստամբուլի Թաքսիմ հրապարակում տեղի ունեցած ցույցը բիրտ միջոցներով ցրելու վերաբերյալ, բացասաբար ազդեց կուսակցության հեղինակության վրա: Մայիսի 8-ին Գյուլը ստորագրեց մեկ այլ՝ Քրեական օրենսգրքի փոփոխության փաթեթը, որով վերաշարադրվում էր տխրահռչակ 301-րդ հոդվածը:

2009 թ. սկսվեց Դավոսում Էրդողանի ելույթի շուրջ բարձրացված աղմուկով: Այդ քայլը բարձրացրեց Էրդողանի հեղինակությունը թե՛ Թուրքիայում, թե՛ այս իսլամադավան երկրներում: 2009 թ. Թուրքիայի ներքաղաքական կյանքի կարևոր իրադարձություններից մեկը մարտի 29-ին տեղի ունեցած տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններն էին: Հանրապետության պատմության ընթացքում 13-րդ ՏԻՄ ընտրություններին մասնակցեցին 21 քաղաքական կուսակցություններ և մի քանի տասնյակ անկախ թեկնածուներ: ՏԻՄ ընտրությունները հասկանալիորեն արժանացան բազմաթիվ մեկնաբանությունների: Դրանք տարբեր էին՝ իշխող կուսակցության մոտալուտ վախճան կանխատեսելուց ընդհուպ մինչև երկրում նոր քաղաքական իրավիճակ ստեղծելու մասին ակնարկներ: Այդ ընտրություններն ունեին մի շարք առանձնահատկություններ: ՏԻՄ ընտրություններում ընտրազանգվածը առավելապես կողմնորոշվում է անհատներով, քան կուսակցություններով: ՏԻՄ ընտրություններում շատ ավելի մեծ է մասնակցությունը. օրինակ՝ վերջին ընտրությունների ժամանակ վեց միլիոնով ավելի ընտրող է մասնակցել ընտրություններին, որն էլ զգալիորեն ընդլայնել է ստացած քվեների քաղաքական աշխարհագրությունը: ԱԶԿ-ի և երկրի իսլամական այլ ուժերի միջև պայքարը ևս ուշագրավ կերպով արտացոլվեց այդ ընտրություններում: 2008 թ. հոկտեմբերին Թուրքիայի քաղաքական իսլամի կնքահայրը՝ Նեջմետին Էրբաքանը, հրաժարվեց «Երջանկություն» կուսակցության ղեկավարությունից, և Նու-

<http://www.opendemocracy.net/bill-park/turkey-and-ergenekon-from-farce-to-tragedy>; Soner Cagaptay, What's really behind Turkey's Coup Arrests, http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/02/25/whats_really_behind_turkeys_coup_arrests

ման Քուրթուլմուշն ընտրվեց այդ կուսակցության նոր ղեկավար⁸: Առաջին հայացքից ոչինչ չասող այս անունն ու կուսակցական իշխանափոխությունն իրապես ազդեցին ԱԶԿ-ի հեղինակության վրա: Խնդիրն այն է, որ նշված «Երջանկություն» կուսակցությունը, կարելի է ասել, ԱԶԿ-ի «երկվորյակն» էր. երբ 2001 թ. ՄԴ-ն «Առաքինություն» կուսակցությունը փակեց, մի քանի օրվա տարբերությամբ հիմնադրվեցին երկու կուսակցություններ՝ «Երջանկությունը» և ԱԶԿ-ն: Քանի որ առավել արմատական իսլամականները ապաստան գտան «Երջանկությունում», ապա ԱԶԿ-ն ստացավ առավել չափավոր ու բարեփոխական կուսակցության հեղինակություն՝ իր կողմը հրավիրելով նաև այն իսլամական ուժերին, որոնք քաղաքական իսլամի անհաջողության հիմնական պատճառ էին տեսնում Էրբաքանին: Այսպիսով՝ Էրդողանը կարողացավ հմտորեն օգտագործել Էրբաքանի դեմ գործող քաղաքական ուժերին. որը տևեց մոտ 7 տարի, սակայն, «Երջանկություն» կուսակցության նոր ղեկավարի ընտրությամբ ԱԶԿ-ն զգալիորեն թուլացրեց իր դիրքերը պահպանողական շրջանակներում: Քուրթուլմուշը հայտնի հեղինակություն էր քաղաքական իսլամը ներկայացնող տարբեր ուժերի շրջանում, և պատահական չէր, որ Էրդողանը քանիցս նրան հրավիրել էր ԱԶԿ և խոստացել բարձր պաշտոններ: Մի խոսքով՝ ընտրություններին հաջորդող և նախորդող մի քանի ամիսների ընթացքում պահպանողական ձայներին տիրանալու պատճառով Էրդողան-Քուրթուլմուշ հակամարտությունը խորացավ:

ՏԻՄ ընտրություններում «Երջանկություն» կուսակցության ստացած քվեները վերոհիշյալ փաստարկի լավագույն ապացույցն էին: Եթե 2007 թ. խորհրդարանական ընտրություններում այն ժամանակ դեռ Էրբաքանի և Ռեջայի Քութանի կողմից ղեկավարվող «Երջանկություն» կուսակցությունը ստացավ ընդամենը 817 000 քվե կամ 2,34 %, ապա վերջին ընտրությունների ընթացքում, արդեն նոր ղեկավարի պայմաններում այդ կուսակցությունն ավելացրեց իր ձայների քանակը 1 200 000-ով և ստացավ 5,2 %, որն ընտրություններում հինգերորդ արդյունքն էր: Եթե վերցնենք այն հանգամանքը, որ իսլամամետ ԱԶԿ-ի քվեները պակասել են մոտ 900 000-ով, իսկ մեկ այլ իսլամամետ «Երջանկություն» կուսակցությանն ավելացել էր 1 200 000-ով, ապա կարելի է ենթա-

⁸ Yusuf Kanli, “AKP’s nightmare: Kurtulmuş”, October 28, 2008, www.turkishdailynews.com.tr; Felicity Party’s new leader Kurtulmuş says materialism cannot last, Today’s Zaman, Monday talks, Interview with Numan Kurtulmuş, <http://www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=157632>

դրել, որ «Երջանկություն» կուսակցության օգտին քվեարկել են նաև ԱԶԿ-ի կրոնական ազատականացման քաղաքականությունից ու խոստումներից դժգոհ պահպանողականները:

ԱԶԿ-ն միակ կուսակցությունն էր, որ ՏԻՄ ընտրություններում քվեներ ստացավ Թուրքիայի բոլոր նահանգներից՝ բաժանելով առաջինից երրորդ հորիզոնականները: Թուրքիայի 81 նահանգներից 62-ում ԱԶԿ-ն առաջինն էր: Ընդհանուր առմամբ, ԱԶԿ-ն երկրի հարավ-արևմուտքում թեև զգալի թվով քվեներ կորցրեց, սակայն ընդհանուր առմամբ նա ստացավ ձայների 40 %-ը, իսկ քրդական ԴՀԿ-ն՝ 30 %:

ՏԻՄ ընտրությունների արդյունքները ցույց տվեցին, որ ԱԶԿ-ին հարկավոր էր շուտափույթ կերպով վերակազմակերպել սեփական քաղաքական առաջնահերթությունները և ներդնել բոլոր լծակները մշակված նոր սահմանադրության նախագիծը հանրաքվեի դնելու ուղղությամբ, քանզի դրա հետաձգումը ուղղակիորեն շրջվում է հենց ԱԶԿ-ի դեմ և ծառայում որպես ազդեցիկ ճնշման գործիք: Երկրի ՍԴ-ի արմատական դիրքորոշման շնորհիվ կարևոր օրենսդրական նախաձեռնությունները շարունակում էին հայտնվել կառավարության ու խորհրդարանի անդամների դարակներում:

ՏԻՄ ընտրություններում ԱԶԿ-ի ստացած քվեների վերլուծությունը վկայում էր մի շարք խնդիրների առկայության մասին: ԱԶԿ-ի առաջնորդները, ակնարկելով կարծրացած պետական համակարգը բարեփոխելու և զգայուն թեմաները լուծելու իրենց ցանկության մասին, ոչ միայն ձեռք բերեցին ազդեցիկ հեղինակություն, այլև դարձան թիրախ պահպանողական շրջանակների ու բանակի համար: Քեմալական վերնախավը, քաղաքական ընկալումների կողմնացույցն ուղղելով դեպի ԱԶԿ, թույլ տվեց համակարգային երկու բացթողում. ա) ԱԶԿ-ն ընկալեց որպես զուտ քաղաքական կուսակցություն՝ անտեսելով կամ թերազնահատելով, որ այն համաթուրքական ընդգրկման իսլամական շարժման շարունակությունն էր քաղաքականության մեջ, բ) ԱԶԿ-ն ընդամենը կամուրջ էր կամ ցատկահարթակ Արևելյան Թուրքիայից սերող նոր բուրժուազիայի ու մտավորականների համար: Եվ երկրորդ՝ քեմալականների կողմից ԱԶԿ-ն սկզբից ի վեր զուգահեռվեց ծայրամասից սերող քաղաքական ուժի հետ, որն ուներ մշտական ուղղորդման ու վերահսկման կարիք:

ԱԶԿ-ն իր հերթին անկարող եղավ հաղթահարելու մի շարք կարծրատիպեր, որոնցից առավել նշանակալից էին նրա ինքնու-

թյան ու անվտանգության հիմնական ուղենիշների շուրջ ընթացող քննարկումները: Փորձելով օտարվել իսլամական կողմնորոշում ունեցող քաղաքական ուժի պիտակից՝ ԱԶԿ-ի ղեկավարները առիթը բաց չէին թողնում հավաստիացնելու քեմալականներին, որ իրենք «պահպանողական ժողովրդավարության» սկզբունքի կրող են և հետևաբար ընդհանուր ոչինչ չունեն 1970-ականներից ի վեր երկրի քաղաքական իսլամի հիմնական գաղափարախոսության՝ «Ազգային տեսակետի» հետ: Սույն ձգտումը ԱԶԿ-ին դրդեց մեկ այլ ծայրահեղության՝ սեփական ինքնության անվերջ փնտրտուքին, որի պատճառով էլ խոցելի դարձավ ամենատարբեր մեղադրանքների ու քննադատությունների համար: Ավելին՝ իր քաղաքական օրակարգի առանցքը դարձնելով մարդու իրավունքների պաշտպանության ու ԵՄ-ի հետ ինտեգրման գործընթացը՝ քննարկումների ուղղությունը մղեց դեպի մեկ այլ՝ իր համար անկառավարելի հարթություն:

ՏԻՄ ընտրությունների մյուս կարևոր հետևանքը Էրդողանի կառավարության կազմում փոփոխություններն էին և ինը նորանշանակ նախարարների նշանակումը: 2009 թ. մայիսի 1-ին Էրդողանը հայտարարեց Բյուլենթ Արընջին առաջին փոխվարչապետ նշանակելու մասին. այդ քայլը ոչ միանշանակ մեկնաբանվեց քաղաքական ու վերլուծական շրջանակների կողմից: Պահպանողական հայացքներ դավանող և հռետորական ճիրքով Էրդողանին գերազանցող Արընջի նշանակումը փոխվարչապետի պաշտոնում վերլուծաբաններն սկսեցին մեկնաբանել որպես կուսակցության պահպանողական թևի պահանջների բավարարում և դեպի «Երջանկություն» կուսակցություն նրանց հավանական հոսքը կանխելու քայլ⁹: Ներկուսակցական ազգայնական տրամադրություններն ուղղորդելու նպատակ էր հետապնդում Ջեմիլ Չիչեքի դիրքերի ամրապնդումը, որը միաժամանակ զգաղեցնում էր փոխվարչապետի և պետնախարարի պաշտոնները:

Արտգործնախարար Բաբաջանը, որը շուրջ մեկ տարի բանակցում էր Հայաստանի հետ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման ուղղությամբ, վերադարձավ իր հին՝ Էկոնոմիկայի նախարարի պաշտոնին, իսկ նոր արտգործնախարար դարձավ Էրդողանի երկարամյա գլխավոր խորհրդական Ահմեթ Դավութօղլուն: 2007 թ. օգոստոսից ի վեր, երբ Ա. Գյուլը դարձավ նախագահ, Բաբաջանը ղեկավարում էր արտաքին գերատեսչու-

⁹ Amberin Zaman, Turkey's Cabinet Reshuffle: Another Balancing Act, German Marshall Fund of the US, www.gmfus.org, p. 1.

թյունը, սակայն Դավութթյուն, իր հերթին, սկսեց ավելի ներգրավվել արտաքին քաղաքականության մշակման գործընթացներում: Արևմուտքում Դավութթյունի շուրջ կարծիքը ամենևին էլ դրական ուղեծրում չէր, քանի որ նրա անունը շոշափվում էր 2006 թ. հունվարին Համասի առաջնորդ Խալեդ Մաշաալի Թուրքիա կատարած այցը կազմակերպելու համար: Շուտով, սակայն, Դավութթյունի շուրջ ստեղծված բացասական տրամադրություններն սկսեցին նվազել, նախ՝ Օբամայի վարչակազմի իշխանության գալուց հետո և ապա՝ Դավութթյունի հայտարարությունների համապատկերում: Նա հայտարարում էր «թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների ոսկե դարի» և ամերիկյան մկանի ու թուրքական միջնորդության շնորհիվ տարածաշրջանի խնդիրների մեծ մասը լուծելու մասին:

2009 թ. հաջորդ կարևոր իրադարձություններից մեկը դեկտեմբերին ՍԴ-ի կողմից քրդական ԺՀԿ-ի գործունեության կասեցումն էր: ՍԴ-ի այդ որոշումն երկրի մի շարք բնակավայրերում առաջ բերեց դժգոհության մեծ ալիք, տեղի ունեցան բախումներ, կատարվեցին ձերբակալություններ: Սակայն, ինչպես նախորդ դեպքերում, այս անգամ փակված կուսակցության անդամները շատ արագ հիմնադրեցին հերթական քաղաքական կուսակցությունը՝ «Խաղաղություն և Ժողովրդավարություն» անվամբ (ԽԺԿ): Պատգամավոր Ուֆուք Արասը միացավ նորաստեղծ կուսակցությանը, և ստեղծվեց 20 պատգամավորից բաղկացած խմբակցություն:

2010 թ. հունվարի 20-ի «Թարաֆ» օրաթերթում տպագրվեց հոդված «Մեծ մուրճ» օպերացիայի մասին, որը բացահայտեց զինվորականների կողմից 2003 թ. ծրագրավորած ռազմական հեղաշրջման պլանները: Այդ աղմկոտ բացահայտումը երկրորդն էր 2008 թ. մարտին բացահայտված Էրզենեքնի գործից հետո, սակայն հերթականը՝ առավել վաղ հայտնի դարձած «Յաքամոզ», «Էլդիվեն», «Քաֆես», «Արմատականության դեմ պայքար» ծրագրերի շարքում: Երկու դեպքում էլ ներգրավված էին բարձրաստիճան զինվորականներ, որոնք էլ ավելի հանրային հնչեղություն հաղորդեցին այդ դեպքերին: Ըստ Թարաֆում հայտնված տեղեկատվության՝ զինվորականները նախատեսում էին հատուկ նշանակության գործողություն իրականացնել ԱԶԿ-ի դեմ՝ երկրում քաոսային ու անվերահսկելի իրավիճակ ստեղծելով, հանրային ընդվզումներ կազմակերպելով: «Մեծ մուրճ» օպերացիան բաղկացած էր մի քանի բաղադրիչներից, որոնք ընդգրկում էին

ահաբեկչական գործողություններ Ստամբուլի մզկիթներում մի շարք հասարակական-քաղաքական գործիչների նկատմամբ:

Փետրվարի 23-ին և 26-ին Թուրքիայի տարբեր քաղաքներում տեղի ունեցան մոտ 70 բարձրաստիճան գործող և պաշտոնաթող զինվորականների ձերբակալություններ, որոնց շարքում էին Թուրքիայի ՁՈՒ-ի ռազմածովային և ռազմաօդային ուժերի նախկին գլխավոր հրամանատարներ Օ. Օրնեքը և Ի. Ֆըրտընան, Առաջին ցամաքային զորքերի նախկին հրամանատար, բանակի գեներալ Է. Սայգունը, մի շարք այլ գեներալներ, ծովակալներ, որոնց ներկայացված մեղադրանքում նշվում էր նրանց կապը ահաբեկչության հետ, և նրանք մեղավոր էին ճանաչվում 2003 թ. վերոհիշյալ ռազմական հեղաշրջման փորձի կազմակերպման համար: «Մեծ մուրճի» գործով մինչև տարեվերջ ձերբակալվեցին մոտ 200 զինվորականներ, որոնց դեմ դատավարությունը սկսվեց 2010 թ. դեկտեմբերի 16-ին: Պետական մեղադրող կողմը ամբաստանյալների համար պահանջում էր մինչև 20 տարի ազատազրկում¹⁰:

2010 թ. ոչ պակաս կարևոր իրադարձություններից էր իշխանափոխությունը ՀԺԿ-ում: ՀԺԿ-ի ղեկավար Դենիզ Բայքալի մասնակցությամբ սկանդալային տեսաերիզի շուրջ ծավալված հասարակական-քաղաքական ճնշումների ներքո մայիսի 10-ին նա հրաժարական տվեց: 12 օր անց Անկարայում տեղի ունեցավ կուսակցության 33-րդ արտահերթ համագումարը, որտեղ կուսակցության ղեկավար ընտրվեց ազգությամբ ալևի-քուրդ, մասնագիտությամբ հաշվապահ 62-ամյա Քեմալ Քըլըչդարօղլուն: Կուսակցության նոր ղեկավարը քաղաքական հայացքներով, արդարության և կոռուպցիայի դեմ համառ պայքարի իր վճռակալությամբ, ինչպես նաև իր պահվածքով ու հազուստի ոճով ցանկանում էր նմանվել Թուրքիայի նախկին վարչապետ Բյուլենթ Էջևիրթին¹¹:

Սեպտեմբերի 12-ի սահմանադրական փոփոխությունների հանրաքվեն 2010 թ. Թուրքիայի ներքաղաքական ամենակարևոր իրադարձությունն էր: Այն փոփոխությունները, որոնք ներկայացվեցին հանրաքվեի, տարբերվում էին մինչ այդ 16 անգամ կատարված սահմանադրական փոփոխություններից: Այս անգամ հանրաքվեի էին ներկայացվել Թուրքիայում ՁՈՒ-ի և դատական համակարգի լիազորությունների ու նրանց կողմից ներքաղաքա-

¹⁰ А. Гурьев, Ситуация в Турции: декабрь 2010, <http://iimes.ru/rus/stat/2011/08-01-11c.htm>

¹¹ Ավելի մանրամասն տես՝ Today's Zaman, 2010, մայիսի 24:

կան գործընթացներին մասնակցության սահմանափակման, ինչպես նաև քաղաքացիների սոցիալ-տնտեսական իրավունքների ու ազատությունների ընդլայնման հարցերը: Հատուկ կարևորություն էր ներկայացնում դատական իշխանության մարմինների ձևավորման կարգի փոփոխությունը: Ներկայացված փոփոխությունների համաձայն՝ սահմանադրական դատարանի անդամների թիվը 11-ից հասցվում է 17-ի, իսկ դատավորների և դատախազների բարձրագույն խորհրդի անդամների թիվը՝ 7-ից՝ 22-ի: Հատկանշական է, որ հիշյալ մարմիններում անդամների թվի ընդլայնումը նախատեսվում է իրականացնել շարքային դատավորների ու դատախազների հաշվին, ավելին՝ ՍԴ-ի անդամներից 3-ին ներկայացնում է խորհրդարանը, իսկ մյուսներին՝ նախագահը: Փոփոխությունների փաթեթի համաձայն՝ վերացվում էր նաև սահմանադրության 15-րդ հոդվածը, որն իրավական պաշտպանություն և անձեռնմխելիություն էր ապահովում ռազմական հեղաշրջման կազմակերպիչներին: Մյուս կարևոր փոփոխությունը բարձրագույն զինվորականներին և դատական պաշտոնյաներին որպես մեղադրյալ ներգրավելու իրավունքի ամրագրումն էր:

24 հոդվածներից և 3 ժամանակավոր դրույթներից կազմված սահմանադրական փոփոխությունների փաթեթն առաջին անգամ խորհրդարան ներկայացվեց 2010 թ. մարտին: Մանրամասն ու երկարատև քննարկումներից հետո փոփոխության ներկայացված հոդվածները ստացան հանրաքվեի ներկայացնելու համար անհրաժեշտ 330 քվե՝ խորհրդարանի ընդհանուր քվեների 5/3-ը՝ բացառությամբ այն հոդվածի, որով կուսակցությունների գործունեության կասեցման գործընթացը առավել բարդանում էր: Մայիսի 7-ին Ա. Գյուլը հավանություն է տալիս փաթեթը հանրաքվեի ներկայացնելու հայտին:

Սեպտեմբերի 12-ին¹² տեղի ունեցած սահմանադրական փոփոխություններին կողմ քվեարկեցին հանրաքվեի մասնակցած Թուրքիայի քաղաքացիների 58%-ը: Թուրքիայի հանրապետական պատմության ընթացքում թվով վեցերորդ, իսկ ԱԶԿ-ի կառավարման շրջանում արդեն երկրորդ հանրաքվեի արդյունքները ցույց տվեցին, որ ԱԶԿ-ն շարունակում էր իրականացնել բարեփոխումներ, որոնք նպատակ ունեն կազմաքանդելու տասնամյակներ շարունակվող քաղաքական-գաղափարախոսական

¹² Քվեարկության օրվա ընտրությունը կատարվել էր ի նշան ուղիղ 30 տարի առաջ տեղի ունեցած հեղաշրջման և խորհրդանշական ուղերձ էր պարունակում՝ ուղղված այդ հեղաշրջման կազմակերպիչներին և ԶՈՒ-ի ղեկավարությանը:

հարաբերությունների հիմքերը: Քվեարկության արդյունքում ԶՈՒ-ի և դատական իշխանության սահմանադրական լիազորությունների սահմանափակման արդյունքում ԱԶԿ-ն ստացավ գրեթե անսահմանափակ իշխանություն:

Թեև քվեարկության ներկայացված սահմանադրական փոփոխությունների փաթեթը հաստատվեց, սակայն հանրաքվեին նախորդող ժամանակաշրջանում ՀԺԿ-ի և քրդական «Խաղաղություն և ժողովրդավարություն» կուսակցության դիրքորոշումը որոշակի խնդիրներ հարուցեց ԱԶԿ-ի համար: ՀԺԿ-ի նոր նախագահ Քեմալ Քըլըջդարօղլուն հանդես էր գալիս հանրաքվեում ներառված հոդվածների քննադատությամբ՝ շեշտելով, որ դրանց հաստատումով ԱԶԿ-ն կստանա անսահմանափակ իշխանություն, և երկրի աշխարհիկ-հանրապետական կարգերը լրջորեն կարող են խաթարվել: Բացի այդ՝ Ք. Քըլըջդարօղլուի համար հանրաքվեին նախորդող քարոզարշավը առաջինն էր կուսակցության ղեկավարի նոր կարգավիճակում, և տարբեր գնահատականներով նա բավական հաջող քարոզարշավ իրականացրեց:

Քրդական կուսակցությունը բոյկոտեց հանրաքվեն, քանի որ փոփոխությունների փաթեթում ներգրավված չէին ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների խնդիրները: ԽԺԿ-ի նման դիրքորոշման պատճառով քրդաբնակ նահանգներում գրանցվեց քվեարկության մասնակցության բավական ցածր մակարդակ:

2010 թ. հանրաքվեում ստացած վստահության քվեն Էրդոհանին դարձրեց ավելի վճռական, և հանրաքվեն նաև դարձավ 2011 թ. խորհրդարանական ընտրությունների նախապատրաստական գլխավոր փուլը: 2011 թ. հունիսին 12-ին Թուրքիայում տեղի ունեցան հերթական խորհրդարանական ընտրությունները: Բազմակուսակցական համակարգի հաստատումից հետո (1946 թ.) այդ խորհրդարանական ընտրությունները 17-րդն էին, որոնց արդյունքում ձևավորվեց հանրապետական Թուրքիայի 61-րդ կառավարությունը: Այդ ընտրություններն առանձնահատուկ էին մի շարք առումներով: 1982 թ. սահմանադրության ընդունումից ու 1983 թ. առաջին խորհրդարանական ընտրություններից հետո, առաջին անգամ, դրանք ոչ արտահերթ էին, այլ՝ հերթական: Ինչպես նշվեց, 2007 թ. հոկտեմբերի 21-ի սահմանադրական փոփոխությունների համաձայն, խորհրդարանի գործունեության ժամկետը 5-ից կրճատվեց ու դարձավ 4, այլապես ընտրությունները լինելու էին 2012 թ. հուլիսին: Այսինքն՝ ընտրու-

թյունները մեկ տարի ավելի վաղ տեղի ունեցան սահմանադրական փոփոխություններով պայմանավորված, այլ ոչ թե ինչ–որ քաղաքական հանգամանքներից ելնելով¹³:

Երկրորդ առանձնահատկությունն այն էր, որ 1946 թ. ի վեր, երբ Թուրքիան անցավ բազմակուսակցական համակարգի, միայն Դեմոկրատական կուսակցությանն է հաջողվել 10 տարի անընդմեջ կառավարել երկիրը: Մինչև ընտրությունները ԱԶԿ–ն Թուրքիան ղեկավարել էր 8,5 տարի և կրկին հաղթելով ընտրություններում՝ ձևավորեց արդեն 4–րդ կառավարությունը՝ գործնականում ստանալով ևս 4 տարի պաշտոնավարման իրավունք: Այդ քաղաքական ուժը հավակնում է դառնալու Թուրքիայում բազմակուսակցական համակարգի հիմնադրումից ի վեր ամենաերկար կառավարած քաղաքական ուժը:

Երրորդ առանձնահատկությունն այն էր, որ ընդդիմադիր կուսակցություններն ընտրություններին մասնակցեցին վերահիմաստավորված մարտավարությամբ: Խոսքը հատկապես ընդդիմադիր ՀԺԿ–ի մասին է, որի ղեկավարության փոփոխությունը 2010 թ. մայիսին ստիպեց վերանայել 1990–ական թվականներից ճգնաժամ ապրող կուսակցության ղեկավարման սկզբունքները: Կուսակցության նոր ղեկավար Ք. Քըլըչդարողլուի կողմից ներկայացված նախընտրական ցուցակում ընդգրկվեցին նոր անուններ, ավելին՝ ՀԺԿ–ի 101 գործող պատգամավորներից միայն 23–ի թեկնածություններն էին կրկին ներկայացվել: Այնուհանդերձ, ընտրություններում ցածր վստահության քվե ստանալու պարագայում Քըլըչդարողլուի հեղինակությունը կարող էր խաթարվել, և վերջին ամիսների ներկուսակցական անառողջ պառակտումները կարող էին կրկնվել, քանի որ կուսակցությունը բաժանված էր երեք թևերի՝ գործող նախագահի, կուսակցության նախկին գլխավոր քարտուղար Օնդեր Սավի և կուսակցության նախկին ղեկավար Դենիզ Բայքալի միջև: Նույնատիպ դժվարություններով էր անցնում նաև «Ազգայնական շարժում» կուսակցությունը, որի ղեկավարության վրա ևս առկա է աննախադեպ ճնշում՝ ազգայնամոլության ու ատելության վրա հիմնված քաղաքական ծրագիրը վերանայելու պահանջով:

ԱԶԿ–ն ևս ընտրություններին մասնակցեց թեկնածուների

¹³ 2011 թ. խորհրդարանական ընտրություններին նախորդած գործընթացների մասին առավել մանրամասն տես՝ Վ. Տեր–Մաթևոսյան, Թուրքիան ընտրությունների նախաշեմին. «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության հերթական «քննաշրջանը», <http://armenpress.am/arm/news/653427/turqian-yntrutyunneri-nakhashemin---ardarutyun-ev.html>

թարմացված ցուցակով. նոր ցուցակում պատգամավորության թեկնածուների ընդգրկման սկզբունքը մեկն էր՝ հավատարմությունն էրդողանին ու նրա որոշումների անվերապահ իրականացումը, որոնց հավանական բացակայությամբ է պայմանավորված ԱԶԿ-ի խորհրդարանական խմբակցության կազմում գործող 164 պատգամավորների թեկնածությունների չընդգրկելը: Վերընտրվելու հնարավորությունից զրկվածների այս պատկառելի թիվը ցույց է տալիս, որ հենց ԱԶԿ-ի շարքերում առկա է ընդդիմադիրների մեծաթիվ բանակ, և այդ պատճառով էր, որ ԱԶԿ-ի համար բավական դժվարացել էր ներքաղաքական ու օրենսդրական բարեփոխումների իրականացումը:

Քրդական խնդիրը շարունակում էր մնալ Թուրքիայի քաղաքական կյանքի ամենակարևոր հարցը, և այս ընտրություններում այդ գործոնն առավել քան երբևէ զգալի է: Էրդողանը փորձում էր ցույց տալ, որ տիրապետում էր իրավիճակին, և քրդերը միայն նրա հետ են կապում քրդական հարցի լուծման հավանականությունը: Եվ իրոք, միայն ԱԶԿ-ի թեկնածուներն էին քրդական խնդիրն անվանում քրդական՝ ի տարբերություն ՀԺԿ-ի ու ԱԾԿ-ի կողմից տրվող «հարավարևելյան խնդիր» բնութագրմանը: Կրկնելով 2007 թ. կիրառած անկախ թեկնածուների խորհրդարան մտնելու հաջողված մեթոդը՝ խորհրդարանում աճեց քուրդ պատգամավորների թվաքանակը՝ հասնելով ընդհուպ մինչև 30-35-ի, որն ազդեց քրդական հարցի ներկայացվածության վրա:

Այս ընտրությունները բացառիկ էին նաև այն առումով, որ ընտրությունների նախօրեին հայտնի դարձավ ավելի քան վեց տասնյակ լրագրողների ազատագրված լինելու մասին: Վերջին 4 տարիների ընթացքում Էրդողանը բազմիցս դեմ էր արտահայտվել մամուլում իր հասցեին հնչող քննադատություններին, և հարուցվել էին բազմաթիվ քրեական գործեր լրագրողների կամ ԶԼՄ-ների դեմ: Էրդողանը բավական անհանդուրժող էր դարձել իր հասցեին հնչող քննադատությունների հարցում, և լրագրողների կողմից նրա հասցեին հնչած անգամ կառուցողական քննադատությունները նա տեղափոխում էր դատական ատյան՝ պահանջելով կամ բարոյական փոխհատուցում, կամ ազատագրվում: Ազատագրված լրագրողների շարքում մեծ թիվ էին կազմում նաև «Էրգենեքոնի» և «Մեծ մուրճի» գործով անցնող լրագրողները, որոնք մեղադրվում էին գաղտնի տեղեկությունների տիրապետելու և անօրինական կազմակերպությունների հետ համագործակցելու համար:

ԱԶԿ-ի գերնպատակն էր խորհրդարանում առնվազն 367 մանդատ ստանալը, որը թույլ կտար գրեթե անարգել կերպով իրականացնել սահմանադրության փոփոխության պլանները: Դրանով էր պայմանավորված ընդդիմադիր ԱՇԿ-ի հեղինակության խաթարմանն ուղղված ԱԶԿ-ի քննադատությունը: 2010 թ. սահմանադրական բարեփոխման հանրաքվեի ընթացքում ԱԶԿ-ի ստացած 58% աջակցության քվեն վստահություն էր ներշնչել Էրդողանին, որ եթե հնարավոր լինի օգտագործել 2010 թ. մայիսին ՀԺԿ-ի ղեկավարության սկանդալային փոփոխությունից դեռ լիովին ուշքի չեկած կուսակցական պառակտման գործոնը և ԱՇԿ-ին գրկել 10% ընտրական շեմը հաղթահարելու հնարավորությունից, ապա 367 + 1 մանդատ սցենարի հավանականությունը գրեթե ապահովված էր: Մյուս կողմից, եթե ԱԶԿ-ն խորհրդարանում ստանար 330 կամ ավելի քիչ մանդատ, ապա Էրդողանի քաղաքական հավակնությունները դժվարությամբ կարող էին առաջ մղվել: Այդ էր պատճառը, որ Էրդողանի կիրառած քաղաքական մեթոդները կանգ չէին առնում ոչ մի ընտրության առջև:

Հունիսի 12-ին Թուրքիայում տեղի ունեցած հերթական խորհրդարանական ընտրություններում գրանցված անակնկալները «թույլատրելիության սահմաններում» էին¹⁴: Ինչպես և կանխատեսվում էր ընտրություններում կրկին հաղթեց ԱԶԿ-ն, սակայն խորհրդարանում կորցրեց թվով 15 էական մանդատներ: Նվազագույն շեմը՝ 276 մանդատը, հնարավոր եղավ հեշտությամբ հաղթահարել, սակայն մյուս երկու առավել կարևոր շեմերը (330 և 367 մանդատներ) հաղթահարել չհաջողվեց: 330 մանդատի առկայության դեպքում ԱԶԿ-ն հնարավորություն կունենար խորհրդարանում հավանության արժանացած սահմանադրական փոփոխության նախագիծը դնելու հանրաքվեի՝ առանց մյուս քաղաքական ուժերի աջակցության, իսկ 367 մանդատը հնարավորություն կտար առանց որևէ խնդրի հենց խորհրդարանում քվեարկելու և հաստատելու սահմանադրական փոփոխությունները:

¹⁴ 2011 թ. խորհրդարանական ընտրությունների մասին առավել մանրամասն տե՛ս՝ Վ. Տեր-Մաթևոսյան, Թուրքիան ընտրություններից հետո. համագործակցություն պարտադրող արդյունքներ <http://armenpress.am/arm/news/655714/html>

Աղյուսակ 1

Վերջին երեք խորհրդարանական ընտրություններում ԱԶԿ-ի, ՀԺԿ-ի, ԱՇԿ-ի և անկախ, հիմնականում՝ քրդական թեկնածուների գրանցած արդյունքները

	2002 թ.	2007 թ.	2011 թ.
ԱԶԿ	10,7 մլն քվե / 34,3 % / 363 մանդատ	16,3 մլն քվե /46, 54 % / 341 մանդատ	21,4 մլն քվե / 49,92 %/ 326 մանդատ
ՀԺԿ	6,9 մլն քվե / 19,3 % / 178 մանդատ	7,3 մլն քվե /20,79/ 112 մանդատ	11,1 մլն քվե / 25,92 %/ 135 մանդատ
ԱՇԿ	2,6 մլն քվե / 8,3 % / 0 մանդատ	5 մլն քվե /14,25 %/ 71 մանդատ	5,5 մլն քվե / 12,98 %/ 53 մանդատ
Անկախ-ներ	340 հազ. քվե /0,9 %/ 9 մանդատ	1,8 մլն քվե / 5,19/ 22 մանդատ	2,8 մլն քվե / 6, 65 %/ 36 մանդատ
	41 մլն ընտրող. մասնակցել է 33 մլն ընտրող	42 մլն ընտրող. մասնակցել է 35 մլն ընտրող	50 մլն ընտ- րող. մասնակ- ցել է 43 մլն ընտրող

Ինչպես տեսնում ենք ներկայացված աղյուսակում, միայն 2002 թ. ընտրություններում էր Էրդողանն ամենամոտը կանգնած ցանկալի 2/3 մեծամասնությունն (367 մանդատ) ունենալու նշանակետին, սակայն անհրաժեշտ քվեները այդպես էլ չհամալրվեցին: Հետագա տարիներին ներխորհրդարանական պատգամավորական տեղափոխումները մշտապես փոխում էին ուժերի հարաբերակցությունը, և միշտ չէ, որ ԱԶԿ-ին հաջողվում էր օգտագործել խորհրդարանում ունեցած անգամ 330 մանդատի առավելությունը: Խնդիրն այն էր, որ հենց ԱԶԿ-ի շարքերում բացակայում էր միասնական դիրքորոշումը շատ հարցերի կապակցությամբ, ու թեև Էրդողանի հեղինակությունը ստիպում էր ԱԶԿ-ի պատգամավորներին ցույց տալ հավաքական կամք ու լինել միաձայն, սակայն մի շարք օրենսդրական ու սահմանադրական փոփոխությունների նախագծերի հաստատման դեպքում 330 մանդատի առկայությունը նույնպես չօգնեց: Դա առավել

ցցուն էր 2010 թ. սահմանադրական փոփոխությունների գործընթացում, երբ ներկուսակցական տարակարծությունը հնարավորություն չտվեց հեշտությամբ հաստատելու մի շարք սահմանադրական նախագծերի՝ ժողովրդական հանրաքվեի դնելու հարցը:

Հունիսի 12-ի ընտրություններում, ստանալով 326 մանդատ, Էրդողանի համար առաջացան մի շարք դժվարություններ, որոնց հաղթահարումը նրանից կպահանջի մյուս կուսակցությունների հետ գործելաոճում դրսևորել համագործակցություն ու կառուցողականություն, հատկանիշներ, որոնք Էրդողանի համար վերջին տարիներին եղել են օտար ու շատ դեպքերում անընդունելի: Նա թիմային խաղացող չէ, հետևաբար վերջին տարիների ընթացքում նրա կողմից դրսևորված ու քննադատության արժանացած կառավարման մեթոդները արմատական վերանայման կարիք ունեն: Անցած տարիների ընթացքում երկրի համար կարևոր քայլեր կատարելու ժամանակ Էրդողանը փորձում էր հեռու պահել ընդդիմադիր կուսակցություններին, և նրանց մտահոգությունները նվազագույն կերպով են արտացոլվել էական որոշումներում:

Ընտրություններին հաջորդած ժամանակահատվածում Էրդողանը սկսեց բարձրաձայնել նոր սահմանադրության խնդիրը՝ իրենից ակնկալվող կառուցողականության ու համագործակցության հարցերում դրսևորելով դրական տրամադրվածություն: ՀԺԿ-ն, ԱՇԿ-ն ու ԽԺԿ-ն թեև զգալիորեն հեռու են որակյալ մեծամասնություն կազմելու հնարավորությունից, հետևաբար նրանք անում են հնարավորինը, որպեսզի սեփական համագործակցությունը «թանկ վաճառեն», իսկ ԱԶԿ-ի դիրքորոշումը կլինի հնարավորինս զիջողական: Անգամ նոր սահմանադրության նախագծի մշակման գործում ԱԶԿ-ն կզրկվի սեփական դիրքորոշումները գերակա դարձնելու հնարավորությունից: Քրդական կուսակցությունը կփորձի առավել իրատեսական դարձնել այն պահանջների իրականացումը, որոնք բարձրացվում էին նախընտրական պայքարում: Հասկանալիորեն, այդ նախաձեռնությունը կարժանանա ԱՇԿ-ի, իսկ մի շարք դեպքերում նաև ՀԺԿ-ի հակազդեցությանը և այդ պրոցեսի վրա ետնաբեմից կփորձի ազդել թե՛ քաղաքացիական հասարակությունը, թե՛ քեմալականները (ռազմաբյուրոկրատական ու դատախրավական համակարգը) և թե՛ եՄ-ը: Հետևաբար, ԱԶԿ-ի ինքնավստահությունը սահմանադրությունը՝ շուտափույթ ընդունելու առումով, պետք է զգուշությամբ ընդունել: 30 տարի առաջ ընդունված սահմանադրության փոփոխության ու դրանից բխող մեծածավալ

օրենսդրական փոփոխությունների ալիքը ուղղորդելու համար ԱԶԿ-ն պետք է դրսևորի առավելագույն համագործակցություն: ԱԶԿ-ին սպասվում է ներքաղաքական բարդ ժամանակաշրջան, որոնք կսպառեն մեծածավալ ջանքեր ու միջոցներ: Հնարավոր համագործակցության որոշ հարցերում (քրդական հարցի լուծում, սահմանադրության նախագծերի մշակում) ԱԶԿ-ն առավել հավանական է հենվի քրդերի և ազգայնականների վրա, իսկ սոցիալ-տնտեսական բնույթի հարցերում առավել հավանական են համագործակցության եզրերը ՀԺԿ-ի հետ:

Ընտրությունների արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ 2011 թ. ընտրություններում 10%-ի ընտրաշեմը չհաղթահարած 12 կուսակցություններ միասին ստացել են 2 մլն-ից պակաս քվե, և դա էր պատճառը, որ ստանալով աննախադեպ աջակցություն, ԱԶԿ-ն չկարողացավ հաղթահարել վերոհիշյալ 2 մանդատային շեմերից և ոչ մեկը: Այս հանգամանքն ուշագրավ է այն առումով, որ 2002 թ. ընտրություններում 10%-ի ընտրաշեմը չհաղթահարած 16 կուսակցություններ միասին ստացել էին մոտ 15 մլն քվե, այսինքն՝ 10% ընտրաշեմի պատճառով ընտրություններին մասնակցածների մոտ 46%-ի շահերն անհնար եղավ ներկայացնել խորհրդարանում, և դա բնութագրում է Թուրքիայի ընտրական համակարգում գոյություն ունեցող էական խնդիրները: 2007 թ. ընտրություններում 10%-ի ընտրաշեմը չհաղթահարած 11 կուսակցություններ միասին ստացել էին 4,5 մլն քվե: Այսպիսով՝ տեղի ունեցած ընտրություններում ընտրողները վստահության քվե տվեցին այն կուսակցություններին, որոնք ունեին խորհրդարան մտնելու իրական շանսեր, որի արդյունքում քվեները չվատնվեցին փոքր կուսակցությունների վրա:

Ուշագրավ են Հայաստանին սահմանակից երեք նահանգներում չորս կուսակցությունների գրանցած արդյունքները: Իգդիրում հաղթեց «Ազգայնական շարժում» կուսակցությունը, Արդահանում և Կարսում՝ ԱԶԿ-ն (1 պատգամավոր Արդահանից, 2-ը՝ Կարսից), իսկ ԽԺԿ-ի կողմից օժանդակվող մեկական անկախ թեկնածու հաղթեց Իգդիրում և Կարսում: ՀԺԿ-ն միայն մեկ պատգամավոր կներկայացնի Արդահանից, որտեղ 2002 թ. ի վեր ԱԶԿ-ի ու ՀԺԿ-ի արդյունքները հավասար են:

Քրդական ԽԺԿ-ի վերաիմաստավորված ռազմավարությունը ցույց տվեց, որ 10%-ի բացակայության դեպքում ԽԺԿ-ն խորհրդարանում կունենար ԱՇԿ-ի չափ մանդատներ: Թեև նոր խորհրդարանում ԽԺԿ-ի խմբակցությունը ներկայացված կլինի 36

պատգամավորով, սակայն կուսակցության շարքերում ներկայացված են վերջին 20 տարիների ընթացքում քրդական շարժման ակտիվիստներ, որոնք, հավուր պատշաճի, կբարձրաձայնեն քրդերի իրավունքներն ու շահերը խորհրդարանում, եթե իհարկե զերծ մնան նախորդ գումարումների խորհրդարաններում ցուցաբերած սադրիչ դրսևորումներից: Քրդական կուսակցության ակտիվությունից ու Օջալանի կողմից ՔԲԿ-ի օգտագործման հեռանկարներից է կախված քրդական հարցի լուծման հեռանկարը: Քրդական խնդրում շուտափույթ լուծումներ գտնելու ու սոցիալ-տնտեսական հարցերում շոշափելի առաջընթաց գտնելու խնդրում էրդոլանի վրա մեծանում են ճնշումները թե՛ երկրի ներսում, թե՛ արտերկրից:

ՀԺԿ-ի ստացած քվեները կարիք ունեն առանձին վերլուծության: Նախորդ ընտրություններում 19 և 20% քվեների փոխարեն, այս ընտրություններում ՀԺԿ-ի ստացած 26%-ը ցույց տվեց, որ կուսակցության նոր ղեկավար Քեմալ Քըլըչդարօղլուին հաջողվեց հսկայական աշխատանք կատարել: Ներկուսակցական պառակտումները հարթելու ու ընտրազանգվածի վստահության քվեն ստանալու համար ՀԺԿ-ի նոր ղեկավարության համար ժամկետը բավական կարճ էր: ՀԺԿ-ի ղեկավարության մեջ առկա արմատական պառակտումները հնարավոր եղավ մեղմել միայն 2010 թ. դեկտեմբերին՝ կուսակցության արտակարգ համագումարի ընթացքում: Այլ խոսքերով՝ Քըլըչդարօղլուն ուներ ընդամենը 5-6 ամիս՝ կուսակցությունը ընտրություններին պատրաստելու համար: Ընտրությունների արդյունքները ցույց տվեցին, որ այդ կարճ ժամանակահատվածում կուսակցության նոր ղեկավարությանը հաջողվեց ներգրավել մոտ 3,8 մլն հավելյալ քվե, որը զգալի ցուցանիշ է: Հասկանալիորեն, ԱԶԿ-ն ՀԺԿ-ի ներսում առկա ընդդիմությունն ուղղակի ու միջնորդավորված կերպով փորձում էր ՀԺԿ-ի ստացած 26% վստահության քվեն ներկայացնել որպես Քըլըչդարօղլուի պարտություն՝ մատնացույց անելով այն փաստը, որ նա չի կարողացել ստանալ իր իսկ կողմից խոստացված 30%-ը: Սակայն ԱԶԿ-ի նման մոտեցումը ցույց էր տալիս, որ նրանց մոտ առկա էր որոշակի անորոշություն, թե հետընտրական պայքարում Քըլըչդարօղլուն ինչպիսի ակտիվություն կցուցաբերի:

Թեև հոռետեսները կարծում էին, որ ԱԾԿ-ն անկարող էր հաղթահարել 10% ընտրաշեմը, սակայն այդ կուսակցությունը ոչ միայն ստացավ անհրաժեշտ քվեները, այլև գերազանցեց

այն 3%-ով: 13% արդյունքը ընդամենը 1%-ով էր քիչ 2007 թ. ընտրություններում գրանցած հաջողությունից, սակայն հաշվի առնելով ԱՇԿ-ում տեղի ունեցող բարդ ու խորքային գործընթացները, հազիվ թե ԱՇԿ-ն կարողանա նույն ղեկավարությամբ ու նույն մեթոդներով ունենալ էական քաղաքական դերակատարում: ԱՇԿ-ի քաղաքական օրակարգը և ընտրազանգվածը շարունակում են խարսխված մնալ արդիականությունը կորցրած խնդիրներին, հետևաբար ԱՇԿ-ի ղեկավարների փոփոխությունը կնորոգի այդ կուսակցության խարսխված հեղինակությունը:

Խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքների մեկ այլ ուշագրավ դրվագ էր հանրապետության հիմնադրումից ի վեր աննախադեպ թվով կին պատգամավորների մուտքը խորհրդարան, որոնք կազմեցին պատգամավորների ընդհանուր թվի 14%-ը: Հարկ է հիշել, որ 1935 թ., երբ կանայք առաջին անգամ օգտվեցին ընտրվելու իրավունքից, խորհրդարանում հայտնվեց 14 կին պատգամավոր: Թվում էր՝ Աթաթուրքի մշակութային բարեփոխումների ազդեցության ներքո կանանց թիվը հաջորդ գումարման խորհրդարաններում պետք է անշեղորեն ավելանար, սակայն միայն 67 տարի անց՝ 2002 թ. ընտրություններում, հնարավոր եղավ հաղթահարել 1935 թ. ցուցանիշը, և խորհրդարան ընտրվեց 24 պատգամավոր (4,2%), 2007 թ. այդ թիվը հասավ 50-ի (9,1%): Նոր խորհրդարանում 78 կանանց ներկայությունը թեև առաջընթաց է նախորդ ցուցանիշների համեմատությամբ, սակայն կին ակտիվիստները դժգոհ են այդ ցուցանիշից և նպատակ ունեն 2015 թ. ընտրություններում այդ ցուցանիշը հասցնելու 25%-ի:

Խորհրդարանական ընտրություններին հաջորդած կարևոր ներքաղաքական գործընթացներից էր Թուրքիայի բարձրագույն զինվորականության և ԱԶԿ-ի միջև լարվածության հերթական ավիքը: Հուլիսի 29-ին Թուրքիայի զինված ուժերի գլխավոր շտաբի պետը՝ Իշիք Քոշաները, հրաժարական տվեց: Թուրքիայի Երրորդ հանրապետության պատմության մեջ բարձրագույն զինվորական պաշտոնյայի հրաժարական վերջին անգամ տեղի էր ունեցել 1990 թ. նոյեմբերին: Քոշաների քայլին հաջորդեցին ցամաքային, ռազմաօդային ու ռազմածովային ուժերի հրամանատարների հրաժարականների դիմումները: Թեև որպես հրաժարականների պատճառ մատնանշվում էր ընթացող աղմկահարույց դատավարություններում բարձրագույն ու միջին սպայական

կազմի նկատմամբ ցուցաբերվող ոչ իրավաչափ ու ոչ պատշաճ վերաբերմունքը, սակայն իրական հրաժարականի պատճառներն ավելի խորքային էին¹⁵:

Հրաժարական ներկայացրած բարձրաստիճան գինվորականներն օգոստոսի 1–4–ն անցկացված Բարձրագույն ռազմական խորհրդի նիստի ընթացքում փոխարինվեցին նորերով, իսկ գլխավոր շտաբի պետ նշանակվեց Նեջդեթ Օզելը, որը մինչև հուլիսի 29–ը Ժանդարմերիայի զորքերի հրամանատարն էր: Իրադարձությունների նման ընթացքը մի շարք կասկածներ առաջ բերեց Թուրքիայի ընդդիմության և քաղաքագիտական–վերլուծական շրջանակներում: Ընդդիմությունը կառավարությանը մեղադրեց քաղաքական ճգնաժամ հրահրելու և ոչ թափանցիկ գործելաճի համար, իսկ վերլուծական շրջանակները շտապեցին կարծիքներ հայտնել, որ Էրդողանը վերջնականապես իրեն ենթարկեց տասնամյակներ շարունակ քաղաքացիական իշխանություններին չհնազանդվող գինվորականներին:

Վերջին տարիների ընթացքում բարձրաստիճան գինվորականների նկատմամբ սկիզբ առած դատավարությունների շղթան, որոնք կապված էին աղմկահարույց «Էրգենեքոն» և «Մեծ մուրճ» գործընթացների հետ, զգալիորեն ազդեցին ԶՈւ–ի հեղինակության վրա: Վերջինիս ղեկավարները քաջ գիտակցում էին, որ հեղինակության նման անկումը կարող է բացասական հետևանքներ ունենալ նաև երկրում գինվորականության մասնագիտական շահերի վրա: Թերևս այդ խնդիրը հերթական անգամ բարձրաձայնելուն էին ուղղված ԶՈւ ԳՇ նախկին պետ Իլքեր Բաշբուդի կողմից 2011 թ. հունիսի 17–ին արված բավական կարևոր դիտարկումները, որոնք արտացոլում են ԶՈւ–ում տեղի ունեցող խորքային գործընթացները և ակնարկում գալիք հրաժարականների անխուսափելիության մասին: Նրա կողմից առաջ քաշված դրույթների հիմքում արհեստավարժ գինվորականության հիմքերի խաթարման անթույլատրելիությունն է և գինվորականության նկատմամբ «առարկայական քաղաքացիական վերահսկողության» համադրումը: Ուշագրավ է, որ Բաշբուդը՝ որպես ԳՇ–ի նախկին պետ, առաջին անգամ խոսում էր պաշտպանական դիրքերից և ակնարկում, որ «միջամտությունը բանակի գործերում խարխլում է գինվորականների արհեստավարժությունը»:

¹⁵ Զինվորականության և կառավարության միջև ընթացող պայքարի մասին առավել մանրամասն տես՝ Վ. Տեր–Մաթևոսյան, Կառավարության և գինված ուժերի փոխհարաբերությունների զարգացումները Թուրքիայում, <http://armenpress.am/arm/news/661153/html>, օգոստոսի 16, 2011 թ.:

Նա նաև նշում էր, որ բանակին հարկավոր է ինքնավարություն շնորհել, ինչը կհանգեցնի քաղաքականապես չեզոք ու քաղաքացիական իշխանություններին ենթակա արհեստավարժ բանակի կառուցմանը: Այս ուշագրավ ելույթը ցույց է տալիս, որ բանակի ղեկավարությունն ունի որոշակի պատրաստակամություն՝ աջակցելու իշխանություններին ապագա օրենսդրական բարեփոխումների հարցում՝ մինևնույն ժամանակ ձգտելով սեփական ձեռքերով գծել գործունեության նախապատվելի սահմանները:

ԱԶԿ-ի իշխանության տարիներին Թուրքիայում պաշտոնավարել են ԶՈւ ԳՇ չորս ղեկավարներ (Օզքյոք, Բույուքանըթ, Բաշբուղ, Քոշաներ), որոնցից երեքի հետ Էրդողանը կարողացավ կառուցել տանելի հարաբերություններ: Այլ էին փոխընկալումները Բույուքանըթի հետ հարաբերություններում, որի անմիջական նախաձեռնությամբ 2007 թ. ապրիլի 27-ին հրապարակվեց վերոհիշյալ «Էլեկտրոնային հոչակագիրը», որի նպատակն էր Էրդողանին հեռու պահել նախագահի պաշտոնում Գյուլի թեկնածությունը պաշտպանելու գաղափարից: Բույուքանըթի նախաձեռնությունը անհաջողություն կրեց և բացասական ազդեցություն ունեցավ ԶՈւ-ի հեղինակության վրա: Օզքյոքի դիրքորոշումը Էրդողանի կառավարության հարցում ունեցավ դրական հետևանք բանակը քաղաքականությունից հեռու պահելու գործում: Դրա մասին են վկայում «Էրգենեքոնի» գործով ի հայտ եկած փաստերը, որոնք հաստատում են, որ Օզքյոքը բացասական վերաբերմունք է ունեցել ԱԶԿ-ն բռնի միջոցով իշխանությունից հեռացնելու գործում շահագրգռված բարձրագույն սպայական կազմի նկատմամբ: Ավելին, դեռ 2003 թ. հունվարին, երբ ԱԶԿ-ն իշխանության ղեկը ստանձնել էր ընդամենը երկու ամիս առաջ, Օզքյոքը հայտարարել էր, որ ԱԶԿ-ի հետ ձևավորվում են ներդաշնակ հարաբերություններ: ԳՇ պետի նման վերաբերմունքն էր պատճառը, որ բարձրագույն սպայական կազմն Օզքյոքի նկատմամբ ուներ անթաքույց բացասական վերաբերմունք, և դա էր պատճառը, որ նրանցից շատերը «հաշվում էին Օզքյոքի վերջին օրերը», երբ 2006 թ. նրան փոխարինելու էր արմատական հայացքներով Յաշար Բույուքանըթը: Բաշբուղի և Քոշաների օրոք ԱԶԿ-ի հետ հարաբերությունները գտնվում էին փոխադարձ զգուշավորության պայմաններում, քանի որ Բույուքանըթի նախաձեռնած «Էլեկտրոնային հեղաշրջման» փորձի բացասական արձագանքները ԱԶԿ-ն հմտորեն պահում էր քաղաքական օրակարգում՝ փորձելով բացառել «2007 թ. ապրիլի 27-ի» կրկնության ցանկացած փորձ:

2007 թ. տեղի ունեցած նախընտրական ու հետընտրական գործընթացները, 2008 թ. «Էրգենեքոնի» գործով սկսված ձերբակալումները ցույց տվեցին, որ ԶՈւ-ի շարքերում կան երկու ուղղության կողմնակիցներ: Առաջինի համար ԶՈւ-ի մշտական վերահսկողությունը քաղաքացիականների նկատմամբ անքննելի իրողություն էր, և նրանց ներկայացուցիչները մշտապես ձգտում էին օգտագործելու պատեհ առիթը քաղաքացիական իշխանությունների գործունեության շրջանակները թեկուզև հակաօրինական քայլերով սահմանափակելու ուղղությամբ: Մինչդեռ երկրորդ՝ չափավոր խմբի դիրքորոշումն առավել կառուցողական էր: Այդ դիրքորոշման շնորհիվ է, որ ԶՈւ-ի բարձրագույն ղեկավարության մի հատվածին չհաջողվեց իրականացնել 2000-ականներին պլանավորված առնվազն երեք ռազմական հեղաշրջման փորձ: Ի տարբերություն Բույուքանըթի՝ Օզքյոքը, Բաշբուլը և Քոշաները չափավոր դիրքորոշման կողմնակիցներ էին, ու ներքաղաքական կայունության նրանց պատկերացումներն ունեցել են կարևոր հետևանքներ ԶՈւ-քաղաքացիական իշխանություն համագործակցության եզրեր փնտրելու առումներով:

Վերջին 4 տարիների ընթացքում «Էրգենեքոնի» գործով եղել են «ձերբակալության 13 ալիքներ», որոնց արդյունքում ձերբակալվել են ԶՈւ-ի բարձրագույն ու միջին սպայական կազմի, մտավորականության, դատաիրավական համակարգի, լրագրության մի քանի հարյուր ներկայացուցիչներ: Առգրավվել են մեծաքանակ զենք ու զինամթերք, համակարգչային ֆայլեր, որոնք ներառում էին կարևոր ապացույցներ 2000-ականներին զինվորականների պլանավորած գործունեության վերաբերյալ: Հարկ է դիտարկել, որ ըստ հարցումների՝ հասարակության 60%-ը կողմ էր բարձրագույն զինվորականության դեմ սկսված զանգվածային ձերբակալումներին:

Թվում է՝ Օզելի նշանակմամբ ԶՈւ ԳՇ պետի ենթակայության հարցը գտավ իր վերջնական լուծումը. իրականում այն ապագայում քննարկվելիք սուր խնդիրներից մեկն է, որը կարող է որոշակի լարվածություն առաջացնել ԶՈւ-քաղաքացիական իշխանություններ հարաբերություններում: Վերջին տասնամյակների ընթացքում ԶՈւ ԳՇ պետը առաջարկվում է զինվորականության բարձրագույն խորհրդի, նշանակվում նախագահի կողմից և ենթարկվում վարչապետին: Հասկանալիորեն, նախագահի կողմից նշանակվելը և վարչապետին ենթարկվելը ընթացակարգային էին, և ԳՇ պետը միայն ձևական էր ենթարկվում այդ ընթացքին:

ԵՄ-ի պահանջներից մեկն է, որ ԶՈւ ԳՇ պետը ենթարկվի պաշտպանության նախարարին, ինչին հասկանալիորեն ընդդիմանում են զինվորականության ներկայացուցիչները:

Հարկ է նշել, որ 2010 թ. փետրվարին Թուրքիայի կառավարությունը վերացրեց «Հանրային կարգի և անվտանգության համագործակցության արձանագրությունը» (EMASYA), որը ԶՈւ ղեկավարությունը կազմել էր 1997 թ. փետրվարյան «թավշյա հեղաշրջումից» հետո ներքաղաքական սպառնալիքները հսկողության տակ պահելու նպատակով: Այդ փաստաթուղթը ԶՈւ ղեկավարության համար ծառայում էր որպես միջոց քաղաքական գործընթացներում ունեցած միջամտությունն օրինականացնելու և քաղաքացիական անձանց հեռախոսների գաղտնալսումներ կազմակերպելու համար: Այնուհանդերձ, այդ արձանագրության վերացումը ներքաղաքական գործընթացներին ԶՈւ-ի կողմից օգտագործվող հնարավոր խողովակներից ընդամենը մեկն էր, քանի որ գոյություն ունեն մի շարք այլ ենթաօրենսդրական հնարավորություններ, որոնցից կառչելով՝ բանակը հնարավորություն ունի լեգիտիմացնելու իր մասնակցությունը ներքաղաքական գործընթացներին, օրինակ՝ 1961 թ. ընդունված Թուրքիայի զինված ուժերի «Ներքին ծառայության մասին օրենքի» 35-րդ, «Ներքին ծառայության ուղեցույցի» 85/1 հոդվածները: Այս հոդվածները հստակորեն նշում են, որ Թուրքիայի ԶՈւ-ի պարտականությունն է պաշտպանել հայրենիքը և հանրապետությունը, անհրաժեշտության դեպքում անգամ զենքով՝ ընդդեմ ներքին և արտաքին սպառնալիքների:

Իշխանավարության 9 տարիների ընթացքում ԱԶԿ-ին հաջողվեց Թուրքիայի անվտանգության համակարգը աստիճանաբար դնել քաղաքացիական վերահսկողության տակ, և դա ընդգրկեց Ազգային անվտանգության խորհրդից մինչև Հատուկ դատարանները: Վերջին զարգացումները ցույց են տալիս, որ ԱԶԿ-ն վճռական է տրամադրված ԶՈւ-ի քաղաքական դերակատարման օրենսդրական հիմքերն ամբողջությամբ չեզոքացնելու հարցում, հետևաբար տեսանելի ապագայում հնարավոր են նաև վերոհիշյալ երկու հոդվածների փոփոխություններ:

Թուրքիայի հիմնական քաղաքական ուժերը գիտակցում են, որ գործող սահմանադրության փոփոխությունը կփոխի ստատուս քվոն, սակայն հարկավոր է դեռ երկար ճանապարհ անցնել փոխելու համար նաև բյուրոկրատիայի, զինվորականների վերաբերմունքը նախատեսվող լայնածավալ փոփոխությունների հարցում: Նոր սահմանադրություն ունենալու խնդիրը 2011 թ.

ընտրությունների հիմնական թեմաներից մեկն էր: Թեև 1982 թ. ընդունված Թուրքիայի սահմանադրության 1/3-ը փոփոխվել է, սակայն դեռ գործում են սահմանադրության այն առանցքային-գաղափարախոսական հոդվածները, որոնց վրա հենվում են երկրում ազգայնամոլական ու քեմալական շրջանակները, աշխարհիկ-հանրապետականները, զինվորականներն ու դատարավական համակարգի ներկայացուցիչները¹⁶: Նոր սահմանադրության հետ Թուրքիայում մեծ հույսեր են կապում, քանզի գործընթացների մասնակիցների ու հասարակ քաղաքացիների պատկերացմամբ՝ նոր սահմանադրությունը կվերացնի գործող մի շարք նորմեր, դրույթներ ու ազատականության սահմանափակումներ (խոսքի ու դավանանքի ազատություն, մշակութային, ինքնության ու լեզվի ազատության խնդիրներ և այլն): Տասնամյակներ շարունակ կուտակված խնդիրների լուծումը բացառապես նոր սահմանադրության հետ կապելը ևս իրատեսական չէ: Իհարկե, երկրի հիմնական օրենքը պետք է ապահովի այն հիմնական ուղենիշերը, որոնց վրա պետք է հենվեն երկրի կենսագործունեությունը ապահովող իրավահարաբերությունները: Սակայն համապատասխան քաղաքական մթնոլորտի ապահովումը կարևոր նախապայման է նոր ու ժողովրդավարական սահմանադրության հեղինակման ու ընդունման գործընթացում հաջողության հասնելու համար: Իսկ նման մթնոլորտի ձևավորման համար Թուրքիայում առկա ներքաղաքական իրավիճակը ամենևին էլ նպաստավոր չէ:

Թուրքիայի քաղաքական պատմության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նախորդ և ոչ մի սահմանադրության մշակման գործընթացում հանրային քննարկումներ ու քաղաքական երկխոսություններ չեն եղել: 1924 թ., 1961 թ. և 1982 թ. ընդունված սահմանադրություններն ունեն մեկ ընդհանրություն. դրանք չեն արտացոլել հասարակական խորքային գործընթացներն ու երևույթները, փոխզիջումային մոտեցումները, գրվել են բացառապես պետության հիմնադիրների ու զինվորականների պատկերացումների շրջանակներում ու վերջիններիս անքննելի հեղինակության ամրապնդման դիրքերից: Նախորդ երեք սահմանադրություններն էլ քաղաքական լեգիտիմության առումներով խոցելի են եղել և դատելով ռազմական միջամտությունների

¹⁶ Թուրքիայում նոր սահմանադրության մշակման հեռանկարների մասին առավել մանրամասն տե՛ս՝ Վ. Տեր-Մաթևոսյան, Թուրքիայի չորրորդ սահմանադրության հեռանկարները, <http://armenpress.am/arm/news/659299/turqiayi-chorrord-sahmanadrutyanyan-herankarnery.html>

հաճախականություններից՝ դրանց չի հաջողվել ստեղծել անթերի ժողովրդավարական համակարգ՝ իշխանության բաժանման փոխադարձ վերահսկելիության համակարգով:

Նոր՝ չորրորդ սահմանադրության ձևավորման գործընթացում հասարակական ակնկալիքների ու քաղաքական ուժերի տիրապետած լծակների միջև առկա է բովանդակային ու գաղափարական անջրպետ: Հունիսի 12-ի խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքներն արտացոլեցին այն խորքային և շատ հաճախ անհամադրելի տարածայնությունները, որոնք առկա են հասարակական-քաղաքական շրջանակներում: Ընտրություններում երրորդ անգամ հաղթանակած կուսակցությունը՝ ԱԶԿ-ն, ստանձնել է մեծ պատասխանատվություն նոր սահմանադրություն հեղինակելու գործում բոլոր շահագրգիռ կողմերին ներգրավելու առումով, սակայն Էրդողան քաղաքական առաջնորդի ու նրա աշխարհայացքային պատկերացումների միջև առկա է մեծ անջրպետ: Ստանալով 21 մլն վստահության քվե՝ Էրդողանը պարտավոր է հմտորեն ուղղորդել ներքաղաքական տրամադրությունները՝ առաջին հերթին հաղթահարելով քրդերի խորացող անվստահությունը Թուրքիայի քաղաքական դեկավարության ու համակարգի նկատմամբ, որից հետո փորձելով բանակցությունների սեղանի մոտ բերել խորհրդարանական ընդդիմադիր ուժերին: Էրդողանի ինքնավստահ ու անզիջում քաղաքական վարքագիծը շարունակվելու պարագայում նոր սահմանադրության հեռանկարներն ավելի աղոտ կդառնան: Ուժերի տեղաբաշխումը խորհրդարանում ենթադրում է նոր սահմանադրության մեջ գրեթե համահավասար բովանդակային ներբերման ապահովում, որը խորհրդարանական ուժերին կարող է հնարավորություն տալ համագործակցության ու փոխզիջման միջոցով ուղղորդելու նոր սահմանադրության նախագիծը կազմելու գործընթացները:

Նշենք, որ նախատեսվող նոր սահմանադրությունում քաղաքական ու անհատական ազատությունների հարցում Էրդողանի դիրքորոշումը բավական զգուշավոր է, քանի որ, եթե նոր սահմանադրության մեջ արտացոլվեն ազատական սահմանադրության համընդհանուր ու համամարդկային նորմերը, ապա հանրային տրամադրությունների վերահսկման ու քաղաքական գործընթացների առումներով կարող են խնդիրներ առաջանալ: Հետևաբար, առավել հավանական է այն տարբերակը, որի դեպքում նոր սահմանադրությունը կվերացնի գործող սահմանադրության մեջ

առկա մի շարք սահմանափակումներ, կվերաձևակերպի պետության ու քաղաքացու իրավահարաբերությունները, նորովի կսահմանի իշխանության թևերի միջև տարաբաժանման ուղենիշերը, սակայն լեզվի, մշակույթի, էթնիկ ինքնության հարցերում այն չի կարող լինել հեղափոխական: Այդ խնդիրների լուծումը կարող է իրականանալ նոր սահմանադրության ընդունումից հետո հասարակական համապատասխան մթնոլորտի ձևավորման ու դրանց հիման վրա սահմանադրությունում նախատեսվող փոփոխություններ կատարելու ճանապարհով:

Եզրակացություն

Հիմնադրման օրվանից ԱԶԿ-ի անցած ճանապարհը կարելի է բաժանել հետևյալ պայմանական փուլերի: Առաջին փուլն ընդգրկում է 2001–2002 թթ., երբ նորաստեղծ կուսակցությունը հեշտությամբ եկավ իշխանության՝ հենվելով տնտեսական ճգնաժամից տուժած ու 1990–ական թթ. քաղաքական անկայունությունից դժգոհ քաղաքացիների վրա, երկրորդ փուլը՝ 2003–2005 թթ, երբ ԱԶԿ-ն, վայելելով Արևմուտքի աջակցությունը, իրականացրեց մի շարք կարևոր օրենսդրական, սոցիալ–տնտեսական ու քաղաքական բարեփոխումներ: 2005–2007 թթ. ԱԶԿ-ն զգալի հետընթաց արձանագրեց, երբ ԱԶԿ ընդդեմ ԶՈՒ–դատաիրավական համակարգ հակամարտությունն ունեցավ մի քանի դրսևորումներ, որի բարձրակետը դարձավ 2007 թ. ապրիլին զինվորականության միջամտությունը քաղաքական գործերին: Հաջորդ շրջանը 2007–2009 թթ. են, երբ Թուրքիայի աշխարհիկ–հանրապետական քեմալական վերնախավը, զինվորականությունը որոշեցին հակազդել ԱԶԿ-ին՝ նրան մեղադրելով «հակաաշխարհիկ» գործունեության համար, և վերջին՝ 2010–2011 թթ. իշխող ԱԶԿ-ն դարձավ առավել նախահարձակ և նախ համապետական հանրաքվեում և ապա խորհրդարանական ընտրություններում տանելով վստահ հաղթանակ՝ ձեռք բերեց գրեթե անվերահսկելի ազդեցություն երկրի զարգացման գործում պահպանողական արժեքների էլ ավելի խորացման համար:

2002 թ. ի վեր Էրդողանի կուսակցությունը գործում էր ընդդիմադիր կուսակցությանը հարիր ոճով՝ քննադատելով քեմալականության ժառանգության աղավաղումները, աշխարհիկության արմատական կիրառման բացասական հետևանքները, ինչպես նաև բանակի ու դատաիրավական համակարգի քաղաքական դերակատարումը: ԱԶԿ-ի պատգամավորներից մեկի բնութա-

գրմամբ՝ ԱԶԿ-ն դարձել էր «սուպերմարկետ», որտեղ ցանկացած մեկը կարող է բավարարել իր սպառողական պահանջները: Դա ապացուցում է նաև 2002 թ. ԱԶԿ-ի օգտին քվեարկածների ինքնանույնականացման տվյալները՝ 27% իսլամականներ, 15% աջ ուղղվածության ներկայացուցիչներ, 14% ժողովրդավարներ, 10% պահպանողականներ, 10% սոցիալ-ժողովրդավարականներ, 6% ազգայնականներ, 3% քեմալականներ, 3% ազգայնական-պահպանողականներ, 10% վստահ չէ:

ԱԶԿ-ն զարգացման կարևոր ճամփաբաժնին է գտնվում: Կուսակցության ներսում առկա են որոշակի բևեռներ, որոնց տրամադրությունների ուղղորդման հարցում Էրդողանն ունի անելիքներ: Ըստ կուսակցության կանոնադրության՝ Էրդողանը երեք անգամից ավելի չի կարող լինել վարչապետ, ուստի 2014-15 թթ. դառնալու են կարևոր կուսակցության համար: Թեև Էրդողանը հանրային հայտարարություն չի արել նախագահական հավակնությունների համար, սակայն ներիշխանական շրջանակները պնդում են, որ Գյուլի լիազորությունների ավարտից հետո Էրդողանն ունի հավանականություն՝ զբաղեցնելու այդ պաշտոնը: Անշուշտ, առկա են նաև այլ տեսակետներ, առ այն, որ Էրդողանի առողջական խնդիրները նրան թույլ չեն տա ավարտին հասցնել այդ պլանները: Զանգվածային կուսակցություն լինելով՝ այն կարող է նաև պառակտվել: «Մայր հայրենիք» կուսակցության օրինակը դեռ վառ է թուրքերի հիշողության մեջ. երբ Օզալը 1989 թ. դարձավ նախագահ «Մայր հայրենիքը» զգալիորեն թուլացավ, և 1991 թ. ընտրությունների արդյունքում կառավարություն կազմելու իրավունքն անցավ ընդդիմադիր «Ճշմարիտ ուղի» կուսակցությանը: